

KOMIK ANGKARA TAN NENDRA ANGGITANE RESI WIJI S

Bheny Widya Anggara N.H

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
Bhenyn.h@mhs.unesa.ac.id

Dra. Sri Sulistiani, M.Pd

Dhosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Sesulih pitakon ing basa Jawa Banyuwangen minangka sesulih kang manjila ing antarane sesulih- Sastra yaiku ekspresi pikiran lan rasa pangrasane manungsa kang endah nganti wujud lisan utawa tulis. Sastra Jawa modern tuwuh lan ngrembaka sawise sastra Jawa klasik. Anane sastra Jawa modern bisa diwaca ing medhia masa basa Jawa kang arupa kalawarti. Wujude sastra Jawa modern saemper kaya dene sastra Indonesia yaiku *cerita pendek*, *cerita sambung* utawa *cerbung*, *komik*, *puisi* lan *komik*. Komik Angkara Tan Nendra anggitane Resi Wiji S bisa diarani salah siji wedharane pangripta ngenani apa kang kedadeyan sajrone masyarakat Jawa umume. Komik iki patut didadekake panliten amarga sajrone *komik* ngandhut perangan kang mligi arupa *nilai sosial*, kang bisa didadekake patuladhan panguripan masyarakat Jawa. Saliyane iku, perangan *strukturel komik* uga kudu diteliti kanggo nyengkuyung panliten ngenani *nilai-nilai* sajrone *komik*.

Adhedhasar iku, tuwuh telu underan panliten, yaiku kepriye (1) kepriye aspek struktural sajrone ATN anggitane Resi Wiji S, (2) kepriye nilai sosial kang kinandhut, lan (3) kepriye sesambungane nilai sosial sajrone ATN anggitane Resi Wiji S karo kasunyatan sosial sajrone bebrayan agung. Tujuwane panliten saemper karo underane panliten, yaiku ngandharake: (1) perangan *aspek struktural*, (2) nilai sosial kang kinandhut, (3) sesambungane nilai sosial sajrone ATN anggitane Resi Wiji S karo kasunyatan sosial sajrone bebrayan agung. Paedahe panliten yaiku panliten iki diajab supaya bisa: (1) bisa menehi sumbangan kanggo para pangripta kang nduweni kawasisan nggambar mligine gambar komik supaya terus ngripta crita komik Jawa supaya tetep ngrembaka, (2) bisa menehi wawasan sajrone nyinaoni karya sastra mligine komik kepriye carane supaya bisa mangerteni isine crita kang diripta dening pangripta lan wujud piwulang ing sajrone karya sastra kasebut, (3) bisa njaga lan ngrembakake nilai-nilai sosial kang wis ana ing masyarakat supaya ora nerak norma sing wis ana, (4) bisa dadi acuan kanggo nganakake panliten sabanjure minangka bahan pertimbangan kanggo panemu anyar kang luwih kreatif, (5) dadi materi ajar kanggone para guru, dene marang siswa kanggo nambah kawruh ngenani babagan sastra.

Panliten teoritik sing digunakake yaiku: *pendekatan struktural*, *pendekatan sosiologis*, lan *pendekatan hermeneutika*. Pendekatan *struktural* kanggo nggoleki *aspek tematik* lan paraga-pamaragan critane *komik*. Pendekatan *sosiologis* digunakake kanggo nggoleki kahanan masyarakat sing kalebu *nilai sosial*, sabanjure digayutake karo kahanan sajrone *komik*. Pendekatan *hermeneutika* digunakake kanggo nemtokake pamawas teges sing luwih amba saka perangan *nilai sosial* sing gegayutan karo carane urip masyarakat Jawa.

Adhedhasar asile *analisis dhata* sing nggunakake *tintingan sosiologi* sastra, bisa didudut menawa critane *komik* Angkara Tan Nendra anggitane Resi Wiji S tema *sosial*. Aspek struktur kang digunakake kanggo ndhasari andharan, yaiku: (1) paraga, (2) alur, (3) latar, (4) tema. Nilai sosial kang kinandhut yaiku: (1) panguwasa adigang adigung adiguna, (2) meguru, (3) jejodhoan, (4) males ukum, (5) tulung-tinulung, (6) males budi. Sesambungane nilai sosial sajrone bebrayan agung uga yaiku: (1) panguwasa adigang adigung adiguna, (2) meguru, (3) jejodhoan, (4) males ukum, (5) tulung-tinulung, (6) males budi. Nilai-nilai sosial iku gegayutan karo kahanan ing bebrayan. Mula, nilai sosail iku diajab supaya bisa dadi patuladhan uripe manungsa.

Tembung-tembung wigati: nilai sosial, komik, sosiologi sastra

PURWAKA

Perangan wiwitan panliten iki bakal njlentrehake lelandhesane panliten, underaning panliten, ancas panliten, paedah panliten, wewatesan panliten, panjlentrehe istilah lan konsep uga teori kang cundhuk karo panliten.

Landhesane Panliten

Sastra Jawa modern tuwuh lan ngrembaka sawise sastra Jawa klasik. Anane sastra Jawa modern bisa diwaca ing medhia masa basa Jawa kang arupa kalawarti. Wujude sastra Jawa modern saemper kaya dene sastra Indonesia yaiku *cerita pendek*, *cerita sambung* utawa *cerbung*, *novel*, *puisi*, lan *komik*. Komik yaiku salah

sawijine wujud kartun kang nggambarake karakter lan meragakake salah sijine crita ing urutane crita kang digayutake nganti gambar lan diripta supaya bisa menehi panglipur marang pamaca (Sudjana lan Rivai, 2010:64). Titikan saka komik yaiku kasusun saka maneka warna unsure. Endraswara (2008:77) ngandharake sosiologi sastra yaiku cabang panliten babagan sastra kang reflektif. Tintingan iki akeh digunakake dening panliti kang kepengin mawas sastra minangka kaca benggala panguripan ing masyarakat. unsur-unsur kanggo mujudake manunggal makna. Unsur-unsur struktur kang ditintingi sajrone panliten struktural yaiku paraga, alur, setting (panggonan lan wektu), tema. Panliten iki bakal nganalisis nilai sosial kang onjo sajrone komik ATN anggitane Resi Wiji S.

Underaning Panliten

Adhedhasar andharan kasebut bisa dirumusake yen underane panliten kang bakal dirembug kaya ing ngisor iki:

- (1) Kepriye aspek struktural sajrone ATN anggitane Resi Wiji S?
- (2) Kepriye nilai sosial kang kinandhut sajrone ATN anggitane Resi Wiji S?
- (3) Kepriye sesambungane nilai sosial sajrone ATN anggitane Resi Wiji S karo kasunyatan sosial sajrone bebrayan agung?

Ancasing Panliten

Adhedhasar underane panliten bisa didudut ancasing panliten kaya mangkene:

- (1) Njlentrehake aspek struktural sajrone ATN anggitane Resi Wiji S.
- (2) Njlentrehake nilai sosial kang kinandhut sajrone ATN anggitane Resi Wiji S.
- (3) Njlentrehake sesambungane nilai sosial sajrone ATN anggitane Resi Wiji S karo kasunyatan sosial sajrone bebrayan agung.

Paedahe Panliten

Paedahe panliten iki, yaiku:

- (1) Tumrap sastra Jawa modern, muga panliten iki bisa menehi sumbangan kanggo para pangripta kang nduweni kawasisan nggambar mligine gambar komik supaya terus ngripta crita komik Jawa supaya tetep ngrembaka.
- (2) Tumrap para pamaos, muga panliten iki bisa menehi wawasan sajrone nyinaoni karya sastra mligine komik kepriye carane supaya bisa mangerteni isine crita kang diripta dening pangripta lan wujud piwulang ing sajrone karya sastra kasebut.

Wewatesan Panliten

Sajrone panliten kang dilakoni dening panliti iki ana watese ngenani perkara kang ditliti. Anane wewatesan iki supaya ora nuwuhake bedane panemu sajrone panliten kang ditindakake lan ora nuwuhake penafsiran kang beda.

- (1) Panliten iki nyoba njlentrehake nilai sosial ing komik Ankara Tan Nendra anggitane Resi Wiji S.
- (2) Panliten nyoba nggambarake sesambungan nilai sosial sajrone komik Ankara Tan Nendra karo urip bebrayan.
- (3) Dhata sing digunakake ing panliten iki dijupuk saka komik kang ana ing kalawarti Panjekar Semangat taun 2011-2014.

Panjletrehe Istilah

Supaya ora nuwuhake bedane pangerten, ing ngisor iki diandharake panjletrehe isi.

- (1) Para ahli komik umume nganggep komik minangka salah sijine wujud akhir saka pepenginan manungsa kanggo nyritakake dalane crita lumantar gambar lan tandha, panganggane grafis sadurunge tulisan kang menawa among nduweni nilai tandha kanggo kanggo menehi kamareman estetis minangka gantine tembung-tembung saka *pengisahan* lisan (Bonef, 1998:16).

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Isine bab iki ngenani (1) konsep-konsep ing panliten iki, lan (2) teori kanggo panliten iki. Luwih cethane bisa dipriksa ing ngisor iki.

Komik

Kanggo ngudal babagan komik panliti nggunakake tintingan struktural supaya bisa mangerteni struktur panyusun sajrone crita. Ing kene panliti uga nggunakake tintingan sosiologi kanggo supaya bisa mangerteni isi lan nilai sosial saka crita kasebut. Struktur karya sastra bisa ditegesi minangka trap-trapan, panegesan lan gegambaran sawernane bahan dadi perangan sastra struktur sistem kang luwih gedhe, dadi komponen kanthi bebarengan mbentuk kamanunggalan kan endah (Abrams sajroning Nurgyantoro, 1991:68)

Struktural

Tintingan struktural minangka salah sawijining trap-trapan ing karya sastra kang kudu dilakoni supaya karya sastra kasebut bisa kawawas kaendahane lan saka trap-trapan iku karya sastra bisa nduweni teges kang *optimal* kaya dene ing ngelmu basa, kang ngandharake menawa ngelmu struktur basa yaiku syarat kanggo panliten sosiolinguistik, psikolinguistik, ilmu sejarah lan liya-liyane (Teuw, 1993:61).

Tokoh lan Penokohan

Miturut Abrams (sajrone Nurgiyantot, 1994:165) tokoh yaiku pawongan kang ditampilake sajrone karya naratif, utawa drama saengga pamaca nafsirake nduweni kuwalitas moral lan titikan tartamtu kaya kang ditindakake nalika ngucap lan solah bawane. Saka teori iki pamaca bisa menehi pamawas saka perane paraga kang nyuguhake moral sajrone karya.

Alur utawa Plot

Akeh panemu kang bisa kawawas, miturut Aminuddin (1991:126) alur yaiku rangkaian crita kang kabentuk saka prastawa-prastawa saengga dumadi sawijining crita. Miturut Nurgiyantoro (2000:12) ngandharake menawa ing saben crita mesthi nduwe alur utawa plot nanging durung ana kang padha persis, ing perangan gedhe ana nanging ing perangan cilik durung ana kang padha.

Latar utawa Setting

Latar utawa setting ditegesi minangka papan, sesambungane wektu, lan lingkungan sosial dumadine kedadeyan sing dicritakake (Abrams sajrone Nurgiyantoro, 2005: 216). Latar bisa menehi gegambaran crita sing realistik lan cetha. Bab iki penting kanggo menehi kesan realistik marang pamaca, nuwuhake swasana tartamtu saengga katon kadadean temenan.

Tema

Tema yaiku makna kang kinandhut sajrone crita, ide kang dadi dhasare crita saengga nduweni paedah minangka punjere pangripta njlentrehake reiptan fiksi kang diripta (Stanton lan Kenny, sajrone Nurgiyantoro, 2010: 67). Tema yaiku jiwa saka karya sastra kang bakal ana sajrone saben unsur. Tema kudu disambungake nganti dhasar pamikiran utawa filosofi karya. Kanggo nemtokakae analisis tema kudu nganti maca bola-bali (Endraswara, 2013: 53).

Piwulang

Piwulang yaiku pitutur, ajaran sing becik (Utomo, 2007:511). Piwulang jarwan saka *teaching*, sing tegese proses, laku, cara mulang. Piwulang nganti cara sedherhana ditegesi minangka caraning manungsa kanggo nuntun tumindake dhewe supaya bisa laras karo nilai-nilai masyarakat lan kabudayan (Hasbullah, 2005:1). Laras karo owah-owahane jaman, piwulang banjur ditegesi cara kang ditindakake dening sawijining pawongan utawa luwih supaya bisa nindakake perkara kang becik sarta laras karo nilai-nilai lan norma-norma masyarakat. Tujuwane sawijining piwulang yaiku menehi

gambaran ngenani nilai kang luhur, bener, pantes, tumrap uriping manungsa (Tirtaraharja, 2005:37).

Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra yaiku sawijine ilmu interdisipliner antarane sosiologi lan ilmu sastra. Sosiologi mujudake disiplin ilmu kang ora digatekake banget ing jagad sastra. Jalaran obyek panlitene dianggep unik lan eksklusif. Uga dideleng saka sejarah, sosiologi sastra minangka disiplin ilmu kang relatif anyar utawa beda karo sosiologi pendhidhikan kang wis dikenal kawiwitan (Saraswati, 2003:1) Bebrayan sajrone ilmu sosial nduweni kawigaten banget ing panguripan sosial, amerga kalorone ora bisa dipisahake. Mula, anane kedadeyan-kedadeyan ing karya sastra sing nggambarake kahanan bebrayan bisa dikaji lumantar sosiologi sastra. Tintingan sosiologi sastra kagunakake kanggo ngandharake kahanan kanyatan sosial sing ditulis dening panganggit ing karya sastra (Damono, 1978:2).

METODHE PANLITEN

Metodhe panliten yaiku cara kang digunakake dening panliti kanggo nindakake panliten. Kasile panliten kang ditindakake gumantung tata cara kang digunakake.

Sarujuk klawan ruang lingkup panliten kang diandharake menawa sumber data panliten iki yaiku isi saka komik ATN kang kapacak ing kalawarti Panjebur Semangat anggitane Resi Wiji S kang ngandhut nilai sosial. Dene crita sing digunakake wiwit saka taun 2011 nganti 2014 kang ngandhut dhata panliten arupa nilai sosiologi kang ana ing komik "Angkara Tan Nendra". Sajrone panliten kualitatif, instrumen kang kapisan lan utama ing panliten komik ATN anggitane Resi Wiji S yaiku panliti dhewe. Instrumen panliten ing panliten kang mligine nganggo tintingan struktur iki bakal ngandharake: 1) teks sastra minangka sawijije struktur saka elemen-elemen utawa unsur pamangune lan 2) sesambungan antarane pangripta teks sastra kang ditintingi, realitas ing jero lan njabane karya sastra, teks sastrane dhewe lan panliti minangka pamacane. Saka andharan iku bisa dimangerteni menawa instrumen kudu bisa njelntrehake panliten sairing karo ancane panliten. Instrumen kudu bisa ngerteni lan menehi gambaran minangka wujud wewangune struktur komik ATN nganti bener.

ANDHARAN ASILING PANLITEN

Sajrone asiling panintinge dhata bakal diandharake ngenani aspek setruktural sajrone ATN, nilai sosial kang kinandhut sajrone ATN, lan sesambungane nilai sosial sajrone ATN klawan kanyatan sosial ing bebrayan agung.

A. Aspek Struktural Sajrone ATN

Aspek setruktural komik ATN mujudake sawijining unsur intrinsik sajrone karya sastra kanggo mangerteni lan maknani bab apa sing wigati sajrone komik iki. Panliti nggunakake tintingan sosiologi sastra supaya bisa ngudhal crita lan isi cerita komik kasebut.

1. Paraga

Saben crita apa iku rekan utawa kasunyatan, mesthi ngandhut paraga. Salah sawijine unsur pamangune fiksi sajrone karya sastra arupa paraga lan pamaragan. Anane paraga sajrone crita ATN ndadekake sawijine crita bisa urip.

a. Mahesa Lawe

Sajrone crita paraga Mahesa Lawe nduweni sipat seneng tetulung marang wong liyan. Saliyane kuwi Mahesa Lawe uga nduweni kadigdayan kang linuwih lan ora seneng nuduhake kadigdayane utawa ngumbar kaluwihane. Kadigdayan sing diduweni Mahesa Lawe diolehi saka gladhen kitab kuna kaya kang dingendikake gurune sing wisseda ing njero ngimpine. Watake Mahesa Lawe, yaiku:

Nalikane Mahesa Lawe lagi gladhen ilmu kanuragan ndadak dipenggak dening kakang sapegurone yaiku Sima Lungit. Miturut Sima Lungit yen Mahesa Lawe nerusake anggane gladhen ora wurung bakal kaya dheweke sing ora bisa nguwasani aji-aji sing wis suwe disinaoni. Kahanan iki bisa dideleng saka pethikan ing ngisor iki:

“Wiratama, terusna anggonmu padha gladhen”, pangongkone Mahesa Lawe marang adhi-adhine. Mahesa Lawe banjur golek panggonan liya kanggo gladhen.
“iya kakang Lawe”. Wangsulane para wiratama. Mahesa Lawe musus epek-epeke sumedya njajal aji-aji sing disinau. Nanging bareng bola bali diempakake, sing metu mung angin tanpa kekuwatan.
“hahaha... ora ana gunane Lawe. Wong aku sing luwih dhisik nyinau wae ora ana asile kok”. Pamenggake Sima Lungit (Wiji, 2011: edisi 3).

Pethikan kasebut nggambarake yen Mahesa Lawe iku murid sing nduweni tanggung jawab marang tugase. Dheweke ing padhepokan Alas Bendha kagolong siswa sing luwih dhisik meguru saengga kagolong tuwa landheweke uga sing menehi gladhen marang adhi-adhi sapegurone. Mahesa Lawe uga kakang sapeguron sing dikurmati dening adhi-adhine saengga yen Mahesa Lawe menehi tuladha lan prentah langsung dicakake dening adhi-adhine.

b. Gembor

Gembor mudujake salah sijine paraga tritagonis sajrone ATN, sipate lugu, apa anane uga rada kemalan. Anane Gembor ing ATN iki lakune kanggo ngancani paraga utama Mahesa Lawe ngumbara kanggo males ukum marang wong sing wis numpas guru lan kadang-kadang ing padhepokan Alas Bendha. Saliyane kuwi Gembor uga duwe tujuwan kang padha karo Mahesa Lawe nanging tujuwan utamane Gembor yaiku ngoleki pacare Ken Wersi kang wis kacidra dening wong sing ora diweruhi sapa nanging kekarone nduweni panemu yen sing nglakoni tumindak nyebar pati iku tumindak Adipati Sura Windu. Wewatakane Gembor ing antarane:

Satemenane Gembor iki nom-noman sing beja, amarga bisa nyandhang tresna marang Ken Wersi anake juragan sugih ing desane. Senajan Gembor mung wong biyasa nanging Ken Wersi bener-bener tresna marang Gembor. Kekarone kerep ketemu senajan isih ndhelik-ndhelik supaya ora konangan Juragan Kewala bapake Ken Wersi. Ing salah sijine dina Ken Wersi nemoni Gembor, nanging Gembor ora gelem nemoni senajan wis dibujuk abdi pamomonge Ken Wersi. Gembor ora gelem nemoni Ken Wersi amarga dheweke wedi karo ramane Ken Wersi sing ora seneng ing Gembor. Kahanan iki bisa dideleng ing pethikan iki:

Ing papan liya, sawenehing nom-noman lagi dheleg-dheleg ana sangisore wit preh sinambi nglaras tembang megatruh. Nom-noman kuwi aran Gembor. Ora watara suwe ana wanita loro kang teka ing papan kono. Wanita iku ora liya Ken Wersi dalah abdi pamomonge.

“Yung, kandhaa marang Kakang Gembor yen dak tunggu ana pinggir sendhang.” Ujare Wersi

“Sendika Den Ayu.” Abdi pamomong kuwi banjur marani Gembor

“Mbor, Den Ayu ngersakne ketemu nang sendhang!” ujare abdi pamomong

“Emoh, penak ana kene wae.” saute Gembor

“Woo... wedhus prucul, dikandhani wong tuwa kok ora percaya. Dhasar koplak.” Nesune abdi pamomong

“Ya ben.” Sauté Gembor

“Nyuwun pangapunten Den Ayu, Gembor mboten purun.” Ujare abdi pamomong

“Nek ngunu aku wae sing mrana.” Ken Wersi Banjur marani Gembor sing isih males-malesan ing sangisore wit preh. (Wiji, 2011:9).

Pethikan iku nuduhake yen Gembor lagi nesu ora gelem ketemu Ken Wersi. Ken Wersi nyuwun tulung marang abdi pamonge supaya ngandani Gembor yen dheweke ngenteni ing pinggir sendhang. Nalikane abdi pamonge nemoni Gembor lan ngandani yen lagi dienteni Ken Wersi, Gembor nyauri kanthi ogah-ogahan ndadekane abdi pamong mangkel karo sautane Gembor amerga ngomong karo wong tuwa kok ora sopan blas.

c. Padmarini

Sajrone komik ATN Padmarini mujudake paraga utama wanita. Padmarini nggambarake wanita kang seje tinimbang wanita liyane ing padatan. Senajan wanita dheweke duwe kanuragan kang mumpuni kanggo piyandel. Wanita iku kang bener-bener nduweni sipat satriya uga seneng tetulung. Bab iku bisa kagambarake ing ngisor iki.

Kendel yaiku nduwe kewanen utawa ora jirih (Sudaryanto, 2001: 413). Bisa didudut kendel yaiku sawijine sipate manungsa kang nduweni sipat wani lan ora wedi marang liyan utawa apa wae kang dadi bebaya.

Sawijine dina nalika Padmarini lagi nerusake laku nggoleki adhine. Ora weruh ana perkara ngapa dheweke lagi dikrubut prajurit Kadipaten Galih Asem, nanging dheweke ora suthik ngadhepi para prajurit kang cacah ora sithik. Kahanan iku bisa dideleng ing pethikan iki:

“Nadyan amung badan sepata naming wanita kuwi ora katon kacipuhan. Kepara tangan lan sikile asil nyampluk prajurit mau. Obahing awake katon lincah, mletik mrana-mrene pindha ari gunting. Adipati Surawindu ngawat-awati lumakuning bandayuda saka kadohan. Atine cuwa ndalu prajurite kaseser. Wanita pendhekara iku tansaya bringas. Pedhange munyer seser pindha kitiran, sapa kang wani nyedhak bakal ngemasi. Mbaka siji prajurit Galih Asem padha rubuh, ora kacongghah nandhingi kridhane enya kang trengginas kuwi. Adipati Surawindu ora sranta. Dheweke mlethik saka gigire turangga lan ngrebasa wanita iku. Nampa serangan kang ndadak banget, Kenya kuwi ora kober endha. Dhadhane kena anteme Surawindu. Wanudya kuwi gloyoran nganti meh

kelanggak, dhadhahne krasa seseg, pandulune kumepyur. Durung nganti dheweke kober mranata kuda-kudane, Surawindu wisnganakake serangan susulan. Serangan-serangan Surawindu cepet banget, njalari si kenya ora bisa endha utawa nginggati. Anggane kontal sawatara tumbak banjur gumebrug ing bantala.” (Wiji, 2011: 45-47)

Saka pethikan iku bisa diweruhi yen Padmarini iku pendhekar wanita kang kendel lan mumpuni senjata kanuragame isih durung bisa nandingi Adipati. Nalikane ngadhepi para prajurit Kadipaten Galih Asem kang lanang kabeh lan cacah ora sethithik dheweke bisa ngadhepi para prajurit iku. Anggone ngadhepi para prajurit kadipaten, padmarini bener-bener trengginas ngadhepi para prajurit, ora sethithik prajurit kang tatau kena serangane. Serangane bener-bener nggegirisi, obahe katon lincah saengga bisa natuni para prajurit.

d. Sima Lungit

Sajrone komik ATN Sima Lungit iki mujudake paraga jahat utawa *antagonis*. Sima Lungit nggambarake pawongan kang duwe sipat ala lan nengeneke dalan apa wae kanggo nggayuh apa kang dikarepi senjata dalan kuwi ora pener. Kahanan iku bisa diweruhi ing ngisor iki.

Bab kang njalari Sima Lungit tegen mateni guru lan kadang sapegurone yaiku amerga rasa meri kang tuwuh ing atine amerga bapa gurune luwih tresna marang adhi sapegurone yaiku Mahesa Lawe. Bab iku bisa diweruhi ing pethikan ngisor iki.

“Ing donya iki ora ana barang mokal yen kowe rak ora ngerti ta saben bapa guru gladhen kanuragan klawan adhi-adhi sapeguron kita, mesthi aku sing nyepakake unjukan. Tak lakoni kanthi sesidheman ora ngawistarani. Ngeriya yen sejatine unjukane bapa guru mau dakcampuri racun. Geneya? Sebab panjenengane ora adil, mban cindhe mban siladan. Penjengane luwih tresna kowe. Aku murid paling tuwa, nanging geneya katresnane Bapa Guru kasok marang kowe. Aku ora bisa nampa kanan iku Lawe. Mula kanthi sesidheman aku njupuk kitab songsong Geni saka kamar pusaka lan daksinau dhewe. Mbarengi kuwi aku ditekani senapati Kediri, kadhawuhan nindakake ayahan wadi iki. Dhawuhe langsung saka Sinuwun Dhandhang Gendis.” (Wiji, 2013: 141)

Saka pethikan kasebut bisa diweruhi yen Sima Lungit wis suwe mendhem rasa meri marang adhi sapegurone. Rasa meri iku jalaran Bapa Guru padhepoka

Alas Bendha luwih tresna lan menehi kawigaten luwih marang Mahesa Lawe tinimbang Sima Lungit kan sejatine murid kang luwih tuwa ing padhepokan kasebut.

2. Alur Sajrone Komik ATN

Alur gegayutan karo dalane critane komik. Alur sajrone karya fiksi kalebu babagan kang wigati. Pangripta siji lan sijine tansah beda-beda anggane nggambarake alur kanggo nulis sawijining karya fiksine. Critane diarani alur maju menawa critane saka wiwitan dicritakake nganti pungkasan crita.

a. Tahap Wiwitan

Crita kawiwitan nggambarake Prabu Dhandhang Gendhis nyirnakake brahmana, bhiksu, pandhedhe uga empu sing pakaryan gawe keris uga disirnakake pisan. Kitab-kitab sucine agama Hindu lan Budha padha dibong. Bab kasebut bisa kagambarake kayang ing pethikan iki.

“Jawa Wetan, 1222 Masehi. Pusaraning praja Kedhiri diregem dening Prabu Dhandhang Gendhis. Sang Prabu kasinungan watak adigang, adigung lan adiguna. Uripe kawula cilik ditindhes. Dhandhang Gendhis nganggep dhirine minangka titisan dewa kang tumurun ing ngarcapadha. Kanthi nyraya pendhekar golongan ireng, Dhandhang Gendhis nyirnakake brahmana, bhiksu, pedhandhe lan liyaliyane. Empu sing pakaeryane gawe keris uga disirnakake pisan. Kitab-kitab sucine Hindu lan Budha padha diobong.” (Wiji, 2011:1)

Pethikan kasebut nuduhake mula bukane crita sajrone komik ATN. Tlatah Kedhiri kang manggon ing jawa wetan kanthi taun 1222 Mahesi duweni prabu kang arane Dhandhang Gendhis. Prabu Dhandhang Gendhis mujudake prabu kang adigang, adigung lan adiguna. Nganggep dheweke titisan dewa kang kang tumurun ing ngarcapadha, dhandhang Gendhis nyirnakake para brahmana, bhiksu uga kitab sucine Hindu lan Budha.

b. Tahap Tengah

Tahapan tengah crita nggambarake Mahesa Lawe bareng Gembor ngumbara nggoleki sisik melik sapa sejatine wong kang tebar pati uga gawe topeng klika sarta duwe aji-aji songsong geni. Sajrone ngumbara, Mahesa Lawe lan Gembor banjur antuk kanca anyar yaiku Padmarini. Padmarini melu ngumbara bareng Mahesa Lawe lan Gembor sawise ditulung nalikane Padmarini di kunjara dening Adipati Surawindu. Adipati Surawindu iku minangkane Adipati ing Galih Asem, dheweke uga mujudake panguwasa kang lena lan seneng ngumbar nepsu uga nguber banda

donya. Bab kasebut bisa kagambarake kayang ing pethikan iki.

“Mahesa Lawe banjur nguculi bebandane wanita kang tau ditulung ing tepis wana sawatara wektu kepungkur.”

“Nedha nrima banget kisanak. Kudu nganggo cara sing kepriye maneh anggonku atur panuwun, jer nyatane wis kaping pindho iki kowe mitulungi aku. Tanpa kowe embuh kaya ngapa dadine aku. Oh iya, nalikane awake dhewe rak durung kober tetepungan. Saiki tepungna, jenengku Padmarini. Balik kowe sapa kisanak? Aku putra putrine Ki Ajar Jatisrana saka padhepokan Gambir Selasih. Padhepokanku mapan ana wilayah sisih kidul, ora adoh karo lengkehe Gunung Wilis. Banjur sliramu sapa kisanak, daksawang kanuraganmu dhuwur banget?” ujare Padmarini

“Aranku Mahesa Lawe. Rumuhun aku siswa ing padhepokan Alas Bendho.” Sumaure Lawe

“Lha banjur rowange Kakang Mahesa Lawe mau lunga menyang ngendi kok ngilang?” Pitakone Padmarini

“Dheweke lagi ngluwari para wanita sing dikunjara dening Adipati Surawindu. Dane aku sing bageyan mitulungi kowe.” Sumaure Lawe

“Kok Kakang Lawe bisa mlebu papan kene, apa ora wedi karo Surawindu si keparat kuwi?” Ujare Padmarini

“Surawindu wis tumekaning pati nalika bandayuda mungsuh aku ing tepining kadipaten.” Sumaure Lawe

“Oh syukur bage sewe yen dheweke wis tiwas dening penjenengan, Kakang.” Ujare Padmarini (Wiji, 2012: 91-92)

Pethikan kasebut nuduhake Mahesa Lawe kang menehi pitulungan marang Padmarini nalikane dikunjara ing Galih Asem. Padmarini ngaturake panuwun kanggo Mahesa Lawe amerga wis menehi pitulungan kanggo dheweke, sarta iki dudu kang kapisan Mahesa Lawe menehi pitulungan marang Padmarini nanging kang kapindo. Padmarini nduwe pitakonan marang Mahesa Lawe kaya sapa jenenge Mahesa Lawe amerga nalikane wiwitan tepungan kekarone durung weruh sapa jenenge. Sadurunge Padmarini uga nepangake jenenge luwih dhisik, saka ngendi asale sarta putrane sapa.

3. Latar Sajrone Komik ATN

Latar sajrone komik ATN kang digambarake pangripta akeh banget cacache. Latar sajrone crita ing antarane latar wektu lan panggonan. Latar kasebut bisa nambahi kaendahan sajrone crita. Pangripta nggunakake basa kang endah, luwes lan cetha supaya bisa luwih krasa anggane ngandharake crita komik. Saliyane iku uga luwih bisa narik kawigaten pamaos. Latar uga menehi weruh pamaos marang kahanan kang lagi dumadi saengga bisa diweruhi nganti cetha kepriye kahanan-kahanan kang dumadi sajrone crita.

a. Latar Panggonan

Latar panggonan ing crita iki ngandharake panggonan ing endi kedadeyan utawa prastawa-prastawa kang diandharake ing komik ATN kasebut. Latar panggonan iku bisa arupa jeneng kutha utawa papan. Gambaran latar panggonan iku bisa dideleng ing pethikan ngisor iki:

“Warung iku mapane cukup kepenak. Ora sethithik wong liwat, mligine bakul, kang mampir saperlu ngisi weteng utawa sekedhar ngombe wedhang. Lungguhe mung lesehan. Awan kuwi sing marung akeh. Mahesa Lawe lan Gembor banjur golek panggon kang isish sela.” (Wiji, 2012:60)

Pethikan iku nuduhake latar panggonan kahanane warung. Warung kang dituju Mahesa Lawe lan Gembor kanggo ngaso ing sawijine desa. Panggonan warung kuwi kagambarake nganti cetha dening pangripta kepriye kahanane. Warung kuwi kagambarake kahanane lagi rame ing wektu awan lan sing mampir ing warung kuwi maneka-warna pawongan wiwit wong biyasa uga bakul. Warung kuwi uga digambarake nganti cetha yen panggonane warung kuwi lesehan saengga kepenak kanggo wong sing mampir ngaso.

b. Latar Wektu

Latar wektu ngandharake gegayutan karo perkara papan kedadeyan kang dicritakake sajrone sawijine karya sastra. Latar wektu uga ana gegayutane karo latar panggonan. Mula saka bab kasebut bakal digayutake anatarane latar wektu lan panggonan dumadine kedadeyan ing crita.

Pangripta sajrone komik ATN anggone nggambarake wektu sajrone crita nggunakake basa kang endah, kaya-kaya ndadekake pamaos nalikane nggambarake kahanan iku kagawa marang kahanan wektu kang digambarake pangripta. Basa rinengga kang digunakake pangripta nalikane nggambarake wektu bener-bener endah. Gambaran latar wektu iku bisa dideleng ing pethikan ngisor iki:

“Bagaskara amblas ing girising cakrawala. Langit kulon semburat rantak-rantak abang semu kuning.” (Wiji, 2012:55)

“Angslupe srengenge kasusul tumuruning wengi. Swasana kang maune gumerah dening bandayuda malih sirep dadi sepi mamring. Mung swarane kewan wengi kang keprungu.” (Wiji, 2012:86)

“Ing akasa, rembulan kari separo nyasak mega ampak-ampak. Nyedhaki gagat rahina cahyane sangsaya pucet. Purnaning ratri gumanti padhanging rina. Srengenge jumedhul saka imbang wetan, sunare anelahi bawana saisine. Langite biru maya-maya tan ana mega saipit-ipit. (Wiji, 2013:110)

Pethikan-pethikan iku menehi gambaran latar suwasana utawa wektu sajrone komik ATN. Pangripta anggone nggambarake sawijine suwasana ora langsung nyebutake wektu kang dimaksud nanging nggunakake basa entar. Nalika nyebutake wektu pangripta nggunakake basa kang endah, pangripta duwe imajinasi lan tata basa kang apik saengga gawe pamaos melu ngrasakake kedadeyan kang digambarake ing suwasana iku.

Pethikan siji lan loro nggambarake wektu srengenge sore. Anggone pangripta nggambarake wektu sore nalika srengenge angslup ora langsung nggunakake basa srengenge angslup nanging nggunakake basa-basa kang endah kanggo ngronce gambaran wektu sore kuwi. Pethikan siji nggunakake basa *bagaskara amblas ing girising cakrawala* lan pethikan loro *angslupe srengenge kasusul tumuruning wengi*, rong pethikan kuwi nuduhake basa kang beda nanging tetep endah kanggo nggambarake angslupe srengenge ing langit kulon.

4. Tema Sajrone Komik ATN

Miturut Nurgiyantoro (2015: 115) tema yaiku gagasan (makna) dhasar umum kang nyengkuyung sawijine karya sastra minangka struktur semantis lan nduweni sipat abstrak kanthi cara mbolan-mbaleni apa kang muncul liwat motifmotif lan biasane dilakoni kanthi cara implisit.

Tema ngenani sosial, mligine males ukum kang dijupuk pangripta sajrone komik ATN iki nuduhake aspek sosiologis manungsa nalikane ana kadang sadulure kang wis dipateni kanthi cara ora bener dening pawongan kang ora diweruhi. Bab

males ukum bisa diweruhi ing akeh kahanan urip sabendinane. Sajrone crita iki paraga utama kepengin males ukum marang pawongan kang ora diweruhi sapa kang wis nebar pati ing padhepokan Alas Bendha lan uga mateni bapake Gembor lan wis mbrandat Ken Wersi pepujane atine Gembor lan Padmarini kang wong tuwane wis dipateni uga adhine dibrandhat. Kahanan iku bisa diweruhi ing pethikan iki:

“Keparat, sapa sing wis nyebar wisuna ing padhepokan kene? Aku kudu nggoleki pawongan kuwi kanggo males ukum. Kudu!” (Wiji, 2011:33)

Pethikan iki nuduhake nalikane Mahesa Lawe ana ing Padhepokan Alas Bendha lan lagi nggoleki pepadhang saka patine guru lan kadang-kadange ing padhepokan. Mahesa Lawe ing kene isih bener-bener bingung lan pikire kebak rasa amarah merga dheweke ora ngerti sapa sing wis nebar pati. Tuwuh ing njero atine kanggo males ukum marang pawongan kang wis

B. Nilai Sosial Sajrone ATN

Daya imajinasi pangripta bisa kawawas kangthi cetha sajrone gambaran crita ing komik ATN kang nuwuhake nilai-nilai sosial sajrone crita. Gambaran sosial kang digambarake pangripta sajrone crita bisa dadi kaca pangilon ing urip bebrayan agung saiki. Ing crita iki senajan nggambarake panguripan ing jaman kerajaan dudu jaman modern kaya saiki nanging ana gambaran sosial masyarakat kang isih padha utawa memper kelawan jaman saiki. Aspek sosial kang ana ing ATN ing antarane kaya andharan iku.

1. Adigang Adigung lan Adiguna

Adigang adigung adiguna yaiku sipat manungsa kang ngandelake keuwatan, kekuawasaan uga kapinteran kang diduweni. Adigang yaiku sipat kang ngandelake uga mbombong kekuwatan badan. Adigung yaiku sipat kang ngandelake derajat, kamukten, katurunan ningrat. Adiguna yaiku sipat kang ngandelake pamikir uga kapinterane. Saka sipat iki sejatine nggambarake sipat kang ala utawa kurang pener amerga sakabehe sipat iku lumrahe kagunakake kanggo nyenengake awake dhewe.

“Dhandhang Gendhis nganggep dhirine minangka titisane dewa kang tumurun ing ngarcapada. Nganti nyraya para pendhekar golongan ireng. Dhandhang Gendis nyirnakake brahmana, bhiksu, padhandhe lan liya-liyane. Empu sing pakaryane gawe keris uga disirnakake pisan. Kitab-kitab sucine agama Hindu lan Budha padha diobong.” (Wiji, 2011:1)

Prabu Dhandhang Gendhis minangka raja ora bisa tumindak ngayomi marang rakyat. Dheweke tumindak nyengsarake rakyat kangthi mateni para brahmana, bhiksu, padhandhe lan liya-liyane. Para brahmana bhiksu iku mujudake para manungsa kang nduweni ilmu luwih marang agama kang bisa menehi katentreman marang rakyat, nanging dening Dhandhang Gendhis malah dipateni amerga Dhandhang Gendis nganggep dheweke iku titisan dewa dadi bisa tumindak karepe dhewe.

2. Meguru

Anggone para kawula muda golek ilmu kanthi cara meguru marang para resi utawa empu kang nduwe padhepokan. Anggone meguru ing padhepokan iki kanggo nyinaoni ilmu kanguragan kang bisa digunakake ing urip sabendinan kanggo mbela diri nalika ana perang utawa bebaya liyane. Padhepokan kang ana masthine nduweni guru kang elmune wis dhuwur lan sekti saengga bisa mbukak padhepokan lan wenoh ilmu marang murid kang meguru ing padhepokan.

Padhepokan sing ana sajrone komik ATN yaiku padhepokan Alas Bendha kanthi guru Mpu Ranutirta. Padhepokan Alas Bendha minangka panggonane paraga utama Mahesa Lawe meguru kanggo nyinaoni ilmu kanguragan. Kahanan iku bisa diweruhi ing pethikan iki:

“Ora adoh saka kono, sawenehe kaki-kaki mrepegi. Kaki-kaki mau Mpu Ranutirta, guru ing Padhepokan Alas Bendha. “Bagus. Kowe bocah loro pancen murid sing trengginas. Aku bombong marang kowe kabeh. Karing kurang rong tataran maneh, kaki. kowe sakarone mesthi bakal bisa nguwasani ilmu Jala Sutra tataran paling dhuwur.” (Wiji, 2011:5-6)

Saka pethikan iku bisa diweruhi yen sajrone meguru jaman biyen minangka ukuran kasil lan orane adhedhasar ilmu kang wis dikuwasani. Siswa bisa lulus utawa munggah ing tataran luwih dhuwur sawise nguwasani tataran ilmu sing diwenehake gurune. Sajrone komik ATN minangka latar sing digunakake jaman Kadhiri mula sing dadi ukurane uga ilmu kanguragan. Padhepokan ing sajrone komik ATN digambarake minangka papan kanggo sinau, ajar, lan gladhi bab ngelmu kanguragan. Ana pangarep-arep yen ta sawise meguru neng padhepokan bisa dadi wong kang linuwih. Tegese linuwih ing bab olah kasekten.

3. Jejodhoan

Dijodhokake akeh ditindakake dening wong tuwa marang anake supaya antuk jodho wong kang pener lan padha karo kepengenane wong tuwa ngenani calon mantu kang dikarepake. Akeh wong tuwa njodhokake anake amerga ora seneng karo pilihane anake, bisa uga merga kepengin ngundhakake drajat sosial. Kanggo ngundhakake drajat sosial biaysanae anake dijodhokake karo wong sing sugih utawa duwe jabatan ing pemerintahan.

Sajrone komik ATN paraga kang nglakoni kahanan jejodhoan iki yaiku Ken Wersi. Bapake Ken Wersi yaiku juragan Kewala pengin njodhokake anake karo adipati Surawindu supaya bisa ngangkat drajate kulawarga. Kahanan iki bisa dideleng ing pethikan iki:

“Wersi, wis kaping piro anggonku ngelingake amrih kowe ora metu saka ngomah lan sesambungan karo kirik gudhig kuwi. Ning kowe bandel wersi. Kowe niat maneni aku!... Nanging Rama, Wersi tresna sanget kalihan Kang Gembor... Huh, wis minger keblatmu. Elinga Wersi, aku wis kebacut nampa panglamare Adipati Surawindu. Aja gawe wiring! Apa kowe ora seneng upama sinengkakake dadi Nyai Adipati Galih Asem? Uripmu bakal sarwa kacukupan, kaje keringan lan blabur madu. Kowe uga bakal ngangkat drajade wongtuwamu sakeloron... Kula mboten tresna dhateng Kanjeng Adipati Surawindu, Rama. Kula mboten purun... Cukup Wersi! Bakune kowe kudu gelem. Sebab aku bakal melu nempil kamukten.” (Wiji, 2011:23-24)

Saka pethikan iku bisa diweruhi yen tujuwan saka wong tuwa pengin njodhokake anake iku kanggo ngangkat drajat sosial kulawarga. Wong tuwa isih nengenake kekarepane marang anake ngenani jodho senjata anake ora sarujuk karo wong tuwane. Bab jejodhoan iku akeh ditemtokake dening wong tuwa lan anak kurang oleh nemtokake jodhoe senjata anak wis duwe calon kang dikarepake.

4. Males Ukum

Menungsa kepanjangan patang hawa napsu, hawa napsu iku ana napsu amarah, napsu kasucinan, napsu kasenangan, napsu mangan. Kanthi anane amarah mula menungsa bisa nesu marang liyan lan bisa nuwuhake rasa dhendham utawa rasa pengin males ukum. Males ukum mujudake tumindak kang ora pener kanggo urip bebrayan. Akeh menungsa sing malah ajur kerana hawa napsune iki.

Sajrone bebrayan Jawa ana unen-unen utang mripat disaur mripat, utang nyawa diwales nyawa. Unen-unen kang ajeg dirungokake nalika wong nesu iki digunakake latar sajrone komik ATN. Perkara sosial masyarakat Jawa iki katon ana ing pethikan ngisor iki.

“Kanthi pangrasa ajur Mahesa Lawe banjur metak kunarpane kadang-kadang sapegurone. Dukubur ijen tanpa ana sing ngrewangi. Padhepokan Alas Bendha kesaput sandyakala. Kabeh siswane tiwas, kejaba Mahesa Lawe. “Keparat, sapa sing wis nyebar wisuna ing padhepokan kene? Aku kudu nggoleki pawongan kuwi kanggo males ukum. Kudu!” (Wiji, 2011:33)

Saka pethikan ing ndhuwur bisa nuduhake nesune Mahesa Lawe marang pendhekar topeng kayu. Saking nesune dheweke ora bisa ngempet amarahe lan nuwuhake sedya ala kanggo nyujanani pendhekar topeng

kayu. Pendhekar topeng kayu iki nyidrani pangrasane Mahesa Lawe amarga nalika dheweke lunga guru lan kanca-kancane sajrone paguron ditumpes tanpa sisa.

5. Tulung-tinulung

Tulung-tinulung yaiku tumindak kang tujuwane kanggo menehi pitulungan kang bisa mbyantu wong liyan sarta salah sawijine tumindak kanggo ngguntungake wong liyan tanpa mikirake awake dhewe. Manungsa urip ing sajrone masyarakat kudu srawung klawan manungsa liyane lan nindakake sakabehe wujud urip bebrayan. Tulung-tinulung mujudake salah sawijine uring srawung iung masyarakat. Bab iku bisa diweruhi ing pethikan iki.

“Bocah kuwi wis ora duwe daya. Ora becik yen kok ajar terus-terusan.” Piweling Mahesa Lawe “Bocah iki pantes diajar merga kumawani ngganggu anake juraganku. Pernah apamu bocah iki?.” Walese Braju

“Dudu sanak lan dudu kadang. Ning aku wajib ngayomi pawongan kan ringkih.” Ujare Mahesa Lawe (Wiji, 2011:15)

Saka pethikan iki bisa diweruhi yen Mahesa Lawe mujudake pendhekar kang mbela bebener lan menehi pitulungan marang liyan kang mbutuhake. Anggone menehi pitulungan ora pilih-pilih sapa wae bakal diwenehi pitulungan yen wong iku mbutuhake. Kaya nalika Mahesa Lawe menehi pitulungan marang Gembor nalika diajar Braju lan Wengkal, senjata Mahesa Lawe ora kenal sapa iku Gembor.

6. Males Budi

Males budi yaiku cara kanggo nggambarake rasa panuwun marang pitulunge wong liyan kang wis menehi pitulungan marang kita nalika ana samubarang kang ora bisa kita pungkasi dhewe. Manungsa minangka makhluk sosial ora bakal bisa urip tanpa manungsa liyan sajrone urip bebrayan. Sawijine dina bakale mbutuhake pitulungane wong liyan kanggo mbyanthu awake nalika ana sawijine perkara kang ora bisa dipungkasi dhewe saengga mbutuhake pitulunge manungsa liyan.

Wujud males budi uga kagambarake sajrone komik ATN dening paragane. Paraga kang nggambarake nilai sosial males budi yaiku Gembor. Males budi kang ditindakake Gembor yaiku kanggo nuduhake rasa panuwun marang Mahesa Lawe kang asring menehi pitulungan marang Gembor. Kahanan iku bisa diweruhi ing pethikan iki.

“Mahesa Lawe dalah Padmarini lagi muja semedi. Gembor tetep setya ngreksa rowange loro mau ana cangkeming guwa. Ora wani adoh-adoh saka papan kono. Saben ndina dheweke methik woh-wohan, golek iwak lan nggodhog banyu kanggo nyepaki Mahesa Lawe lan Padmarini. Kabeh pakaryan katindhakake nganti

senenging ati. Nadyan ora dipangan dening Lawe sarta Padmarini, merga semedine durung pundhet, ewasemana Gembor tetep cepak cadhong panganan saben dina. Kanggo jaga-jaga yen rowange butuh mangan.” (Wiji, 2013:118)

Pethikan kasebut nggambarake wujud males budi kang dilakoke Gembor marang Mahesa Lawe uga Padmarini kang lagi nindakake semedi. Males budi kang ditindakake arupa ngopeni uga njaga rowange kang lagi semedi. Sabendinane Gembor nyepakake sakabahe panganan kanggo rowange kaya woh-wohan, nggolek iwak uga nggodhog banyu. Senajan weruh sakabehe apa kang dicepakake urung methi dipangan dening rowange nanging Gembor tetep nyepakake sakabehe panganan kanggo rowange lan jaga-jaga nalikane rowange wis mungkasi semedine sawayah-wayah.

C. Sesambungan Nilai Sosial Sajrone ATN Karo Kasunyatan Sosial Bebrayan Agung

Karya sastra mujudake gegambaran saka padinan kang wis tau dilakoni, dideleng, utawa dingerteni. Saka kedadeyan padinan kuwi diwujudake sajrone karya sastra lan dibumboni imajinasi pangritane. Semono uga sajrone ATN ana gandheng cenenge klawan panguripan sanyatane. Andharane kaya kang ana ing ngisor iki.

1. Panguwasa Adigang Adigung Adiguna

Gambaran panguwasa kang adigang adigung lan adiuguna sajrone komik ATN kagambrake nganti cetha lumantar paraga panguwasa-panguwasa kang ana ing sajrone crita. Prabu Dhandhang Gendhis minangka prabu nanging deweke ora bisa tumindak ngayomi marang rakyat. Dheweke tumindak nyengsarake rakyat kanthi mateni para brahmana, bhiksu, padhandhe lan liya-liyane. Adipati Surawindu uga nengenake sipat adigunge lan uga sifat adigange. Dheweke minangka adipati saka Kadipaten Galih Asem kang mesthine nggatekake nasibe rakyat kang kesrakat amerga duwe raja kang nyengsarake rakyat saya gawe rakyat saya kesrakat amerga ora bisa ngayomi rakyat lan melu-melu sipate rajane. Watak panguwasa kang kaya mangkono uga ana ing panguripan nyatan. Watak panguwasa kang nengenake sipat adigang adigung adiguna. Kaya kang ana ing pethikan berita ngisor iki.

“Rakyatnya Hidup Melarat, Pemimpin Korea Utara Kim Jong Un Justru Berlimpah Harta Karun, Hidup Mewah. Sementara warganya menjalani kehidupan yang memprihatinkan, berikut adalah daftar beberapa kemewahan yang dimiliki oleh pemimpin tertinggi Korea Utara, Kim Jong Un. Kim Jong Un memiliki Istana Kumsusan, Kim Jong Un kini memiliki warisan hampir 1.000 pesawat, Kim Jong Un juga memiliki sejumlah sistem pertahanan udara termasuk sistem SAM dan Triple A, Kim Jong Un juga memiliki pulau sendiri, Korut di bawah Kim Jong Un ini juga memiliki kapal-kapal serbu amfibi, kapal perusak, kapal perang, kendaraan patroli, kapal-kapal militer besar.” (<http://www.tribunnews.com/internasional/2017/08/25/rakyatnya-hidup-melarat-pemimpin-korea-utara>

[kim-jong-un-justru-berlimpah-harta-karun-hidup-mewah?page=3](http://www.tribunnews.com/internasional/2017/08/25/rakyatnya-hidup-melarat-pemimpin-korea-utara))

Sajrone pethikan nggambarake Kim Jong Un kang nduweni watak srakah lan degsiya marang rakyat. Rakyat urip rekasa lan kecingkrangan, Kim Jong Un malah urip mubra-mubra ing sajrone istanane. Dheweke ndadekake jabatan lan kuwasane kanggo kepentingan pribadi lan ngiwakake jejibahane minangka panguwasa. Watak sing kaya ngene padha karo Prabu Dhandhang Gendhis sing uga degsiya.

2. Meguru

Kanthi ringkes sistem pendhidhikan ing sajrone ATN digambarake dening pangripta anggane para kawula muda golek ilmu nganti cara merguru marang para resi utawa empu kang nduwe padhepokan. Anggone merguru ing padhepokan iki kanggo nyinaoni ilmu kanuragan kang bisa digunakake ing urip sabendinan kanggo mbela diri nalika ana perang utawa bebaya liyane. Gegambaran sistem pendhidhikan saiki sejatine ora beda adoh. Gladhi ngelmu dilakoni sajrone lembaga sekolahan. Bedane manggon ing kawruh sing diajara. Sajrone ATN sing ditengenake yaiku sistem pendhidhikan kanggo nyinaoni ngelmu kanuragan. Ngelmu kanuragan pancen luwih wigati ing sajrone latar crita zaman Kadiri. Dene ing jaman saiki luwih nengenake pasinaon bab kawruh ilmu *sains*, basa, sejarah lan sapiturute. Senajan ngelmu kanuragan isih diajara nanging rada diwakake lan kalah yen dibandhingake klawan ngelmu bela diri. Kaya kang digambarake ana ing pethikan ngisor iki.

“Senajan nembe patang taun njegur, pranyata maneka panghargaan wis kasil dipethik Isrotun, pesilat peng-pengan saka Kab. Pematang Siantar iki. Prestasi murid kelas XI SMK AL Falah Moga iku wis akeh ngumpulake penghargaan kejuaraan Popda lan Kejurnas durung suwe iki, klebu wektu Kejurnas Piala Menpora sawetara wektu kepungkur, najan mung entuk medali perak!” (Panjebur Semangat, 2016:17)

Saka pethikan bisa dingerteni yen ngelmu bela diri dudu kebutuhan kang utama. Luwih ajeg yen ngelmu kanuragan digunakake minangka ajang lomba lan sapiturute. Mula ing sistem pendhidhikan jaman saiki ngelmu kanuragan mlebu sajrone ekstrakurikuler lan disinaoni sanjabane pendhidhikan formal. Iki beda klawan sistem pendhidhikan kang ana ing ATN kang nengenake ngelmu kanuragan.

3. Jejodhoan

Sajrone komik ATN paraga kang nglakoni kahanan jejodhoan iki yaiku Ken Wersi. Bapake Ken Wersi yaiku juragan Kewala pingin njodhake anake karo adipati Surawindu supaya bisa ngangkat drajat kulawarga. Ing jaman modern jejodhoan kanthi cara dijodhake wong tuwane wis arang, nanging isih tetep ana kaya kang ana ing pethikan ing ngisor iki.

“Saya dan pacar saya sudah bersama. Keluarga saya bisa dibilang cukup terpandang di kota saya, ayah saya seorang kepala dinas dan orang paling dekat dengan walikota. Sedangkan pacar saya hanya anak dari kontraktor tanpa perusahaan/cv, atau sering disebut bossnya tukang. Tapi ayah saya punya keinginan lain, ayah saya ingin mendapatkan yang sebanding.”
(<http://www.psikoma.com/sebuah-problem-cinta-beda-status-sosial/>)

Sajrone pethikan bisa dingerteni yen jaman saiki isih ana jejodhoan kaya sajrone ATN. Sajrone pethikan nggambarake yen anake wis nduweni priya sing ditresnani nanging ora bisa nyawiji amarga wong tuwane ora menehi pangestu. Sajrone ATN digambarake kanthi paraga Gembor lan Ken Wersi. Ken Wersi uga ora diwenehi pangestu kanggo nyawiji karo Gembor sing dianggep drajate asor. Memperbanget antarane ATN lan panguripan nyata kang ana ing pethikan ing ndhuwur.

4. Males Ukum

Sajrone bebrayan Jawa ana unen-unen utang mripat disaur mripat, utang nyawa diwales nyawa. Unen-unen kang ajeg dirungokake nalika wong nesu iki digunakake latar sajrone komik ATN. Ing padinan uga akeh kedadeyan kang didhasari klawan rasa males ukum kaya ing pethikan ngisor iki.

“Kapolsek Tanjungraja AKP Arfanol Amri mengatakan, Yusuf dan dua saudaranya sudah merencanakan pembunuhan tersebut.

Mereka ingin balas dendam pada Yuli yang telah membunuh ayah mereka 2011 silam. Atas perbuatannya, Yuli dipenjara dan baru keluar lima bulan lalu.”
(<http://regional.kompas.com/read/2017/09/08/15502991/tiga-kakak-beradik-habisi-nyawa-pembunuh-ayah-mereka-6-tahun-lalu>)

Sajrone pethikan bisa dingerteni yen rasa males ukum kerep digunakake minangka lelandhesan kanggo tumindak ala. Nyritakake yen kulawargane tersangka dipateni korbane. Kulawargane tersangka sing dipateni yaiku bapak nalika dheweke isih umur 8 taun. Mula rasa males ukum iki isih relevan lan ajeg kedadèn ing panguripan nyata.

5. Tulung-Tinulung

Tulung-tinulung mujudake gambaran patrape manungsa kang menehi pitulungan marang liyan. Seneng nulung utawa tulung-tinulung iku kalebu tumindak sosial tumrap panguripan ing bebrayan. Pawongan kan duwe sipat tulung-tinulung iku ndadekake dheweke disenengi liyan utawa masyarakat sakiwatengene lan masyarakat bakal ngregani utawa ngormati pawongan kan senene tulung-tinulung kasebut.

“Saat sore hari menjelang senja tiba, seorang petani tua nampak tertatih dengan menggondong keranjang berisi ketela dipunggungnya, petani itu tampak lelah. Namun karena bentuk tanggung jawabnya, maka petani ini tetap semangat dengan membawa beban dipunggungnya. Dengan melihat situasi tersebut Kapten Infantri Subekhi yang sehari-harinya menjabat sebagai Danramik Dawe Kodim 0722 Kudus. Sekaligus sebagai Perwira Pengawas TMMD Reguler Ke-98 TA.2017 Kodim 0722 Kudus, merasa iba yang mendalam dihatinya. Kapten Subekhi membantu petani dan selanjutnya mengangkat keranjang berisi ketela hasil buminya untuk di tempatkan di bak truk. Surini (65) salah seorang buruh tani, ia bersama rekan-rekan sebayanya disetiap ada panen ketela ia selalu iku bekerja sebagai buruh petani lepas.” (<http://isknews.com/amp/saling-bantu-dan-tolong-menolong-kepada-yang-lemah/> isknews.com:19/4/2017)

Pethikan kasebut nuduhake yen ing jaman saiki isih ana satriya kang gelem tulung-tinulung marang liyan, yaiku Kapten Infantri Subekhi minangkane abdi negara. Wong tuwa kang sayah merga kabotan nggawa gendhongan tela ing gegere sawise panen. Wayah wis nuduhake yen srengenge wis ing sisih kulon, wong tuwa kang nggawa gendhongan tela isih sregep kerja senajan wis sayah. Nalikane meruhi wong tuwa kang sayah nalikane ngalakoni kawajibane, pak Subekhi ora mikir pindho kanggo menehi pitulungan.

6. Males budi

Males budi mujudake rasa kang diduweni manungsa kanggo nggambarake rasa panuwun nalikane diwenehi pitulungan dening wong liyan. Wong kang duwe rasa bales budi iku nuduhake yen manungsa kuwi duwe sifat sisoal sajrone urip bebrayan. Nalikane kita weneh bales budi marang kang menehi pitulungan iku bisa ndadekake wong kang weneh pitulungan iku seneng lan bakal gelem menehi pitulungan maneh nalikane kita nyuwung pitulung maneh.

“Kisah pertemuan He dan Dai dimulai ketika He berusia 17 tahun. Saat itu He Rongfeng mengadu nasib di kota Taizhou, Provinsi Zhejiang, Republik Rakyat Tiongkok bersama teman-temannya. Tak berhasil menemukan pekerjaan, He pun terpaksa menggelandang. Mereka mencoba bertahan hidup dengan mengemis. Menurut He keadaannya saat itu benar-benar mengenaskan. Iba melihat para pemuda ini, wanita yang mengelola kedai mi bersama suaminya tersebut lantas mengajak mereka pulang. Dai memberi mereka makan dan tempat menginap di apartemen sempit miliknya. Dia memberikan air panas untuk merendam kaki mereka yang melepuh, kemudian menelepon beberapa kenalan untuk mencari

pekerjaan bagi para pemuda itu. Sebelum mengizinkan mereka pergi, tak lupa ia membekali mereka dengan ongkos kereta dan nasihat. (<https://www.merdeka.com/gaya/jadi-kaya-pria-china-ini-ingin-balas-budi-kepada-penolongnya.html>)

Pethikan kasebut nggambarake males budi iku bakal diwales senjata wis kaliwat puluhan taun. Selikur taun kaliwat nalikane He Rongfeng ditulung Dai Xingfen nalikane He lan kancane lunga kanggo nggolek panggawean. Pitulungan kang diwenehi Dai ora dilalekake dening He salawe uripe. Kanggo males budi marang Dai kang wis menehi pitulungan lan menehi wejangan kanggo He saengga bisa dadi wong sugih kaya saiki He kepingin bales budi arupa menehi dhuwit obat sarta tonikun kang regane larang.

PANUTUP

A. Dudutan

Asile analisis komik Angkara Tan Nendra (ATN) yaiku sing sepisanan adedasar aspek struktural bias diperang dadi papat yaiku tokoh, alur, latar, lan tema. Kang kapindo yaiku nilai sosial sajrone komik Angkara Tan Nendra yaiku panguwasa Adigang Adigung Adiguna, meguru, jejodhoan, males ukum. Kang katelu ngandarake *relefansi* isine komik lan jaman saiki.

Kawawas saka aspek sosiologis ana nilai-nilai sosial kang kaandhut sajrone komik ATN iki. Nilai sosial kasebut ngenani nilai-nilai sosial kang ana ing urip pakulinan sabendina sajrone masyarakat. Aspek nilai-nilai sosial kasebut ngenani sesambungan manungsa karo manungsa liyane. Sesambungan nilai-nilai sosial kasebut ngenani tumindake manungsa marang manungsa liyane kayata panguwasa adigang, adigung lan adiguna, meguru, jejodhoan, males ukum, tulung-tinulung, males budi kang ana sesambungan kelawan urip bebrayan.

B. Pamrayoga

Panulis rumangsa yen sajrone panulisan karya ilmiah iki isih akeh kekurangane, kurang jangkep bahasane, panulisane isih ana sing salah lansak piturute. Mula tansah diantun-antun pamrayoga saka para pamaos. Piwulang kang ana sajrone komik Angkara Tan Nendra (ATN) sejatine isih akeh kang bias kaandharake nanging isih saperangan kang bias diandharake. Panliten mau diajab bias luwih sampurna lan bias nambah khasanah kasustran Jawa mlgine kasustran Jawa modern.

KAPUSTAKAN

Aminuddin. 2010. *Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru.

Boneff, Marcel. 1998. *Komik Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.

Damono, Sapardi Djoko. 1978. *Sosiologi Sastra Sebuah Pengantar Ringkas*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Depdikbud.

Esten, Mursal. 1987. *Kasusastran Pengantar Teori dan Sejarah*. Bandung: Angkasa.

Endraswara, Suwardi. 2008. *Metode Penelitian Sastra: epistemology, model teori dan aplikasi*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Hasbullah. 2005. *Dasar-dasar Pendidikan*. Jakarta: Raja Rafindo Persada.

Kurniawan, Heru. 2012. *Teori, Metode, dan Aplikasi Sosiologi Sastra*. Jakarta: Graha Ilmu.

Luxemburg, dkk. 1994. *Pengantar Ilmu Sastra (Terjemahan oleh Dick Hartoko)*. Jakarta: Gramedia.

Moleong, Lexy J. 2005. *Motodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.

Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Pers.

Pradopo, dkk. 2001. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Hanindita.

Prawoto, Poer Adhi. 1998. *Kritik Esai Kasusastran Jawa Modern*. Bandung: Angkasa.

Ras, JJ. 1985. *Bunga Rampai Sastra Jawa Mutakhir*.: Grafiti Pers.

Ratna, Nyoman Kutha. 2010. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Saraswati, Ekarini. 2003. *Sosiologi Sastra Sebuah Pemahaman Awal*. Malang: UMM Press